

Az 1917-es orosz forradalom a fehér és vörös államépítési perspektívából¹

(Halász Iván, történész-jogász, MTA TK JTI – NKE ÁKK)

A 20. század egyik központi eseménye az 1917-es forradalom. A korábbi megosztó klisékkel szemben ezt a forradalmat is célszerű egységes folyamatként szemlélni, ahogyan az újkor többi fontos forradalmát is. Az októberi események ugyanis szervesen kapcsolódtak e bonyolult forradalmi év folyamatához. A most használatos gregoriánus naptár szerint a november 7-én kezdődött „Nagy Orosz Október” mégis fontos korszakhatárt jelent az 1917-es forradalomban, hiszen onnantól kezdve az események sokkal határozottabb irányt vettek. Ez sok szempontból igaz az államépítés folyamatára is.

Államépítésről többféle értelemben lehet beszélni. Először azonban tisztázni kell az állam összeomlás fogalmát is, hiszen az többnyire megelőzi az újjáépítést.² Jelen írás az államösszeomlás alatt az alapvető állami – igazgatási és közszolgáltatási – struktúrák ideiglenes vagy tartós összeomlását érti, amely bekövetkezhet külső és belső okok miatt, sőt, akár egy természeti katasztrófa következtében is. A legtipikusabb ok mégis egy vesztes háború szokott lenni, amelyet sokszor belső zavargások, illetve forradalmak követnek. Néha azonban nem szükséges háború az alapvető állami struktúrák és intézmények összeomlásához. Egy polgárháború vagy akár egy korlátozott jellegű, illetve regionális etnikai villongás vagy tisztogatás is elindíthat olyan folyamatokat, amelyeknek beláthatatlan következményei lehetnek. De egy ipari katasztrófa vagy rossz gazdasági döntés is elvezethet súlyos működési zavarokhoz, vagy akár - ad absurdum - az összeomláshoz. Ilyenkor nagyon sok múlik azon, hogy milyen a csapás intenzitása, illetve milyen az a konkrét társadalom, amelyet elért egy ilyen sokkhatás, azaz mennyire stabil a szerkezete, milyen a belső kohéziója, mennyire erős a regenerációs képessége.

Az 1917-es orosz válság közvetlen okát az első világháborúból következő általános kifáradásban célszerű keresni, amely végsőkéig kielezte a korabeli – amúgy is bonyolult – oroszországi társadalom majdnem minden belső ellentmondását. Ez a társadalom csak nemrég esett át egy komplex kapitalista átalakítási folyamaton, amely az első világháború idején még nem is fejeződött be maradéktalanul. A forradalmak kitöréséhez rendszerint komoly legitimációs válság is szükséges.³

---

¹ A Se nem nagy, se nem októberi? című történelemtanári konferencián elhangzott előadás írásos verziója.

² Erről a témáról lásd részletesebben Halász Iván: Az állam összeomlása és újjáépítése. NKE, Budapest, 2014.

³ Ennek személyi vonatkozásairól lásd Bebesi György: Birodalom összeomlás előtt. Politikusi és közéleti portrék az első világháború előtti Oroszországból. Publikon, Pécs, 2016.

Az orosz forradalom ugyanakkor nem egy periférikus országban tört ki, hanem egy olyan birodalmi államban, amely – a többi európai nagyhatalommal együtt – a korabeli nemzetközi rendszer egyik legfontosabb szereplője volt. Továbbá egy ambiciózus államról volt szó, művelt felső- és középosztályokkal, amelytől soha nem állt messze az ortodoxiából fakadó messianizmus, amely viszonylag könnyen átalakult radikális világforradalmi messianizmussá.⁴

A forradalom előtti központosított orosz állam igazgatási struktúrái sokáig szilárdnak tűntek, de éppen az erőteljes (agyon)centralizációból fakadt az a veszély is, hogy könnyen összeroppanhatnak abban az esetben, ha összeomlik a rendszer feje – azaz eltűnik a cári hatalom és annak legitimitása. Erre éppen az 1917-es tél utolsó hónapjában került sor viharos gyorsasággal. II. Miklós rezsimjének társadalmi megítélése már az azt megelőző hónapokban is mélypontra volt, amiről egyrészt a Raszputyin gyilkosság, másrészt az a sok pletyka is tanúskodott, amelyek a rezsimen belüli közeli hatalmi váltásról szóltak.⁵ A helyzet tulajdonképpen pasztikusán jellemezhető volt a forradalmi helyzetről szóló híres lenini tétellel. Forradalmi helyzet ugyanis akkor alakul ki, amikor az uralkodó osztályok már nem tudnak régi módon kormányozni, az elnyomott tömegek viszont nem akarnak a régi módon élni.

A nagy változásokra érett események, illetve folyamatok elindítója mégis váratlan volt, mint ahogyan az gyakran előfordul a történelemben. A tél végén ugyanis a fővárosban kitörték a rossz ellátás miatti zavargások, amelyeket egy ponton túl nehéz volt megfékezni. Innentől az események radikálisan más fordulatot vettek. A cár környezete rábeszélte őt a lemondásra és a hatalom az Ideiglenes Kormányhoz került át. Egy másik – részben alternatív, részben kiegészítő – hatalmi központ a Pétervári Szovjet formájában jött létre, amely akkoriban még nem állt a bolsevikok befolyása alatt. Erre csak a nyári és őszi változások következtében került sor.

Az 1917 eleji események nemcsak a cári hatalmat, hanem az egész központi államhatalmi szerkezetet sodorták el, tehát a cári kormányt és az országos szintű népképviselői szerveket is. Ez vonatkozott az 1912-ben megválasztott Állami Dumára is, amely a tagjaiból ugyan

---

⁴ Ezt a folyamatot nagyon pasztikusán bemutatta híres könyvében a 20. század egyik leghíresebb orosz vallásfilozófusa Nyikolaj Bergyajev. Lásd Bergyajev, Nyikolaj: Az orosz kommunizmus értelme és eredete. Budapest, 1989.

⁵ Halász Iván: A tábornokok diktatúrái – a diktatúrák tábornokai. Fehérgárdista rezsimek az oroszországi polgárháborúban 1917-1920. MRI, Budapest, 2005. 40. o.

létrehozta a saját magát kormányhatalommá nyilvánító Állami Duma Ideiglenes Bizottságát,⁶ de az nem sokáig működött, mert a régi naptár szerint 1917. március elején felváltotta az Ideiglenes Kormány. Ennek jogi legitimitása egyrészt az előbb említett Ideiglenes Bizottságon alapult, másrészt pedig azon a megegyezésen, amely a közte és a forradalmi jellegű Pétervári Munkás és Katona Szovjet Végrehajtó Bizottsága között kötött meg. Az Állami Duma Ideiglenes Bizottsága és az Ideiglenes Kormány közötti összefüggést jól mutatja az első kormányösszetétel is – a 11 tagja közül nyolc volt dumaképviselő, egy pedig korábban az Államtanácsban foglalt helyet.⁷

Az Állami Duma Ideiglenes Bizottsága ezzel a lépéssel még nem tűnt el az események színpadáról és úgy próbált működni, mint a kormányt legitimáló testület, valamint az előző rendszerrel legalább minimális kontinuitást biztosító szerv. Bár az első (azaz májusi) kormányátalakítás még a nevében történt, valóságban már nem volt sok beleszólása az eseményekbe. A polgári-jobboldali politikai összetétele ugyanis elavulttá tette, amivel az Ideiglenes Kormány is tisztában volt, amely egyre sűrűbben a Pétervári Szovjettel volt kénytelen koordinálni a lépéseit. A dumaülések felújításáról az előbb említett szerv hallani sem akart. Nyáron emiatt az Ideiglenes Bizottság tagjai már csak résztanácskozásokat tartottak, majd Kornijlov tábornok augusztusi puccskísérlete után ezek is elmaradtak.⁸

Az 1912-ben megválasztott Állami Duma újbóli összehívása helyett akkoriban megszületett az oroszországi Alkotmányozó Nemzetgyűlés megválasztásának a gondolata, amelyre 1917 novemberében és decemberében valóban sor is került. A testület ezt követően össze is ült. Igaz, csak egy napra, mert az időközben hatalomra került bolsevikoknak már nem felelt meg a mérsékelt szocialista jellegű többsége, az Alkotmányozó Nemzetgyűlés pedig erőtlenné bizonyult ahhoz, hogy megvédje önmagát.

Az Állami Duma Ideiglenes Bizottsága, majd az Ideiglenes Kormány egyébként 1917 folyamán a saját képviselői és megbízottjai (komisszárjai) révén próbálta megfelelő mederbe terelni az eseményeket, ám nem sok sikerrel.⁹ Mindez annak ellenére történt, hogy vidéken a kormány támaszkodni tudott a városi dumákra és kormányzósági zemsztvókra (azaz a választott önkormányzati szervekre), amelyekben hagyományosan a mérsékelt szocialista és

---

⁶ Csermenszkij, J.D.: IV. Goszudarsztvennaja дума i szverzszenyje carizma v Rossziji. Moszkva, 1976. 283-284. o.

⁷ Gyemin, V. A.: Goszudarsztvennaja дума Rossziji (1906-1917). Mechanyizm funkcionirovanyija. Moszkva, 1996. 81-83. o.

⁸ Halász Iván: i. m. 43. o.

⁹ Gyemin, V. A.: i. m. 82. o.

polgári liberális erők rendelkeztek többséggel. Ezeket a szerveket az év eleji forradalom nem söpörte el úgy, mint az államhatalom központi szerveit, ez azonban nem jelenti azt, hogy azok érdemben tudták volna stabilizálni az egyre kaotikusabbá váló közállapotokat. A probléma az volt, hogy ezen – a cári hatalom jóvoltából sokáig erőtlén – szervek nem képeztek olyan hálót, amely képes lett volna feltartóztatni a hatalom tekintélyének mélyzuhanását. A társadalom gyenge szervezettsége és a radikalizálódó tömegek hangulata sem segített a helyzeten. Eleinte egyfajta tehetetlenségből még úgy-ahogy működtek ezek a szervek, de a hatékonyságuk és erejük hétről hétre csökkent.

Az viszont tény, hogy az októberi fordulat előtti forradalmi Oroszországban az események feltartóztatásában és mérséklésében érdekelt polgári és szocialista politikusok nagyjából másutt is megszokott módon próbálták megfelelő mederbe terelni az eseményeket. Azaz a cár lemondása utáni napokban a valamivel jobb (azaz többnyire ellenzéki) reputációval rendelkező országos népképviselői szerv maradványait megpróbálták felhasználni az új hatalmi szervek legitimálására és egy széles spektrumot felölelő koalíciós kormányt hoztak létre. Továbbá kísérletet tettek arra, hogy részben átvegyék, részben előteremtsék saját végrehajtó apparátusukat, miközben igyekeztek életben tartani a korábban a kormánynál nagyobb presztízsnak örvendő önkormányzati szerveket. Az Alkotmányozó Nemzetgyűlés összehívásának a gondolata sem volt különösebben innovatív és újító jellegű, hiszen ilyenkor a lakosság számára fel kell vázolni valamilyen kiutat a legitimációs válságból. Ez a testület viszont még teljes mértékben belefért az Európában megszokott polgári forradalmi keretbe.¹⁰

Mindezek az intézmények és keretek azonban nem voltak alkalmasak az események és a további radikalizálódás feltartóztatására. A hatalmas ország egyre inkább a káosz felé haladt, és a nyílt és spontán orosz anarchisztikus lázadás, azaz a „bunt” jegyeit viselte magán. Amikor a bolsevik vezetők 1917 októberében, illetve novemberében úgy döntöttek, hogy átveszik a hatalmat, tulajdonképpen nem egy nehéz feladatra vállalkoztak, miután a képzeletbeli hatalom igazából a földön hevert. Más – sokkal nehezebb – kérdés volt viszont a hatalom megtartása, amihez a bolsevikoknak is körülbelül három éves polgárháborúra volt szükségük.

Az viszont biztos, hogy az új naptár szerinti 1917. november 7-én egy teljesen új szakasz nyílt meg az oroszországi államépítésben. Ez már egy sokkal újszerűbb és innovatívabb, illetve

---

¹⁰ Az Alkotmányozó Nemzetgyűlés és a Lenin kapcsolatáról lásd Krausz Tamás: *Krausz Tamás: Lenin. Társadalomelméleti rekonstrukció.* Napvilág, Budapest, 2008. 265-266. o.

kreatívabb szakasz volt, mint korábban. Ez mindkét értelemben felfogott államépítésre igaz. Az államépítésről ugyanis kétféle értelemben is lehet beszélni. Egyrészt az identitásbeli értelemben, amikor az államterület nagyjából megmarad, a lakossága sem változik meg drámai módon, de a vesztes háborút követő megszállás vagy a belső forradalom következtében mégiscsak egy teljesen új állami, illetve államhatalmi identitás épül fel benne. Egy ilyen identitásváltásnak nem kell feltétlenül teljesen új társadalmi és igazgatási struktúrákkal rendelkezni. Tulajdonképpen ilyen volt egy évvel később a független Csehszlovákia megszületése a kapitulált Osztrák-Magyar Monarchia romjain. Az új csehszlovák állam első törvénye például deklarálta, hogy az addigi törvények a következő intézkedésig hatályban maradnak, és a váltást lebonyolító Nemzeti Bizottság, ahol csak tudott, a békés átmenet érdekében támaszkodott a régi igazgatási és rendvédelmi szervekre.

A nagy orosz forradalom őszi szakaszának idején azonban nem erről volt szó. A bolsevikok hatalmilag-igazgatásilag és az állam identitásilag is egy teljesen új (nemzetközi proletár) államiságában gondolkodtak. Az más kérdés, hogy később sokszor engedményeket kellett tenniük, de a szándék mindenképpen kísérleti és kreatív jellegű volt. A forradalmi Oroszországban nemcsak az állam területi kiterjedése, belső szerkezeti tagolása, hanem még az elnevezése is vitás volt egy darabig. Ami az államapparátust illeti, ott is egyértelmű volt a helyzet – a világforradalomban hívó és egy globális szocialista államot kiépíteni akaró bolsevikok alig akartak valamit átvenni a korábbi orosz államépítési hagyományokból, tapasztalatokból. De ha akarták is volna, akkor is nehezen ment volna a nagyon széles hivatalnoki és közalkalmazotti rétegek bojkottja miatt.

A bolsevik párt vezette vörös tábor, avagy más néven a szovjethatalom államépítési projektje részben a korábbi európai forradalmak tapasztalatából, részben pedig az orosz forradalmi hagyományokból indult ki. Az európai radikális szocialista tanok bővületében élő bolsevik teoretikusok leginkább az 1789. évi nagy francia forradalom tapasztalatát (forgatókönyvét) ismerték, de különösen szimpatikus volt számukra az 1871. évi párizsi kommün tapasztalata is.¹¹ Különösen fontos volt számukra az 1905. évi első orosz forradalom tapasztalata, amely során már megalakultak az első szovjetek, azaz tanácsok. Ugyanakkor figyelembe kell venni, hogy a forradalmi szovjethatalom intézményrendszere gyakorlatilag egy világháború végén, illetve egy polgárháború elején, illetve folyamán formálódott ki, emiatt tehát magán viselte a

---

¹¹ Krausz Tamás: Lenin. Társadalomelméleti rekonstrukció. Napvilág, Budapest, 2008. 239. o.

rendkívüliség nyomait és gyakrabban reagált konkrét hatalmi kihívásokra, mint az elméleti koncepciókra.

A bolsevikok az októberi hatalomátvételt úgy időzítették, hogy az a Munkás és Katona Küldöttek Szovjetjeinek Második Kongresszusának idejére essen, mert ezzel a szervvel akarták legitimálni az egész eseménysorozatot. A Kongresszus ekkor már nagyjából a bolsevikok befolyása alatt állt. Az első országos szintű kongresszusra még 1917 nyarán sor került, tehát itt olyan szervről volt szó, amelynek létrejötte lényegében még a februári forradalomhoz kötődött. Lenin viszont 1917 őszén nemcsak propagandisztikus és ideológiai célból adta ki a híres jelszót: „*Minden hatalmat a szovjeteknek!*” Legalább ennyire állt egy új intézményi államépítési szándék is e jelszó mögött.

Magát a hatalomátvételt a Katonai Forradalmi Bizottság szervezte, amely nemcsak Szentpéterváron, hanem párhuzamosan Moszkvában is megalakult. Sőt, e szerv megfelelői regionális és lokális szinten is megalakultak, és ilyen jellegű bizottságok működtek a hadseregben is. Ez egy rendkívüli jellegű szerv volt, amely a fordulat végrehajtása érdekében nagyon széles végrehajtó hatalmi jellegű hatásköröket kapott a megalkotóitól. Ez különösen igaz a fővárosi Katonai Forradalmi Bizottság esetében. Amikor az októberi események következtében kiépültek az új szovjethatalom szervei, a további működése tulajdonképpen okafogyottá vált, és a szentpétervári Katonai Forradalmi Bizottság hamar távozott is a történelem színpadáról. Ezt részben a bolsevikokkal akkor még szövetséges baloldali eszerek (szociálforradalmárok) is követelték.¹²

Nem így történt vidéken és a hadseregben, ott ugyanis ezek a bizottságok 1918 januárja után is tovább működtek, igaz más néven. Ezek az utódszervek voltak azok a híres-hírhedt forradalmi bizottságok (oroszcímű rövidítéssel: revkom), amelyeket elvben a helyi szovjethatalom szervei hozták létre, de valójában sokszor maga a szovjet kormány vagy a bolsevik párt. Előfordult az is, hogy a belügyi népbizottság volt a kezdeményező. A lényeg az, hogy ezekbe a rendkívüli szervezetbe, amelyekből 1919-ben és 1920-ban 26 459 működött az országban, a párt általában kipróbált és megbízható elvtársakat küldött. Ez nem is meglepő, mert a revkomok az általános igazgatás mellett sokszor foglalkoztak a rendfenntartással, illetve a termelés beindításával is. Főleg akkor jutottak szerephez, amikor a körülmények miatt a helyi

---

¹² Bosiacki, Adam: Utopia, władza, prawo. Doktryna i koncepcje prawne „bolszewickiej” Rosji 1917-1921. Liber, Warszawa, 1999.71-72. o.

vagy területi tanácsok nem tudták ellátni a feladataikat.¹³ Tehát továbbra is a forradalmi hatalomgyakorlás rendkívüli szerveiről volt szó. A leépítésük lényegében a polgárháború befejezése után ment végbe. A rendkívüli hatalomgyakorlás másik szerve pedig az Ellenforradalom, Szabotázs és Spekuláció Ellenes Rendkívüli Bizottság, azaz a híres-hírhedt Cseka volt, a szovjet megtorló belügyi apparátus legemblematikusabb intézménye.

A hatalomgyakorlás rendes intézményei közé tartozott viszont a Szovjetek Összoroszországi Kongresszusából, illetve annak szűkebb grémiumaként funkcionáló Központi Végrehajtó Bizottságból (orosz rövidítéssel VCIK) legitimitást merítő Népbiztosok Tanácsa. A létrehozásáról való kongresszusi döntés még a fordulat éjszakáján született. A testület elnöke Vlagyimir Iljics Lenin lett. A Népbiztosok Tanácsa a neve ellenére kormányjellegű szerv volt, amely a minisztériumi felosztásnak megfelelő népbiztosságok vezetőit tömörítette magába.¹⁴ A régi világgal szimbolikusan és gyakorlatilag is szakítani akaró bolsevikok ugyanis idegenkedtek a minisztérium kifejezéstől, amelyet a népbiztosság (narodnij komisszariat) szóval helyettesítettek. Hasonló terminológiai elmozdulások a külügyi és belügyi igazgatás más területein is bekövetkeztek. Az új hatalmi rendszer további sajátossága az egyszemélyi államfői poszt megszüntetése volt. A központi népképviselői-törvényhozó szerv (Szovjetek Kongresszusa és a VCIK)¹⁵ keretein belül fokozatosan kialakult a testületi (kollektív) államfői jelleget viselő elnökség, azaz prezídium intézménye, de ennek tárgyalása terjedelmi okokból nem tartozik ide.

Az új rendszer lényeges és jellegadó elemévé mégsem ezek a reformok váltak igazán, noha a jelentőségük nagy volt, hanem a szovjet típusú állampártra épülő egypártrendszer. A bolsevikok korábban is a munkásság élcsapatának tekintették magukat és a pártjukban gyakorlatilag a történelemalakítás egyik eszközét látták. Bár a színtiszta egypártrendszer eredetileg nem tartozott az ideológiai céljaik közé, a forradalom és a polgárháború után mégis ez lett a helyzet. A párt és a kormányzati szervek közötti összefonódás hamar megjelent a rendszerben, főleg személyzeti és döntéshozatali szinten. A bolsevik vezetők döntő többsége egyaránt viselt fontos pártbeli és állami igazgatási tisztségeket. Lenin például a bolsevik párt vezetője volt és egyben a Népbiztosok Tanácsának elnöke. Ehhez hasonlóan Sztálin is egyrészt a párt főtitkára, másrészt a kormány nemzetiségügyi népbiztosa volt. De a sort majdnem a végtelenségig lehetne sorolni. Idővel a párton belül, illetve mellett kialakult

---

¹³ Bosiacki, Adam: Utopia, władza, prawo. Doktryna i koncepcje prawne „bolszewickiej” Rosji 1917-1921. Liber, Warszawa, 1999.71-72. o.

¹⁴ Uo. 75. o.

¹⁵ Uo. 77. o.

komplex jellegű pártapparátus, amely a szovjet korszak végén többszáz ezer embert foglalkoztatott és döntő szerepet játszott a stratégiai-tervező, továbbá elemző és mindenekelőtt személyzeti politika irányításában.

Végül a bolsevikok által irányított szovjet típusú államépítés lényeges elemét alkotta a föderális átalakulás, illetve a különböző szintű autonómiák létrehozása, amellyel a nemzetiségi kérdést kívánták megoldani. A szovjet föderalizmus – a későbbi formalizmusa ellenére – mélyen beépült a rendszer ideológiai önképébe és komoly hatást gyakorolt a szovjethatalom külső képére, kulisszáira.¹⁶ Minden későbbi üressége ellenére mégis fontos szerepe volt az egyes nemzetiségek nemzet- és államépítési folyamatában, a helyi igazgatási káderek kiválasztásában. Ezáltal pedig sok tekintetben megkönnyítette a különböző nemzetek 1991 utáni független államépítését, bár annak idején – közvetlenül a forradalom után – nyilván nem ez volt a szovjet vezetők célja.

A bolsevikok ellenfeleinek tábora heterogén volt és sokszínű. A legkeményebb orosz etatistáktól a különböző irányultságú anarchistákig terjedt. Voltak köztük az egységes és centralizált Oroszország maradéktalan visszaállításában hívő orosz nacionalisták ugyanúgy, mint a saját nemzeti államiságot szervező nemzetiségi mozgalmak. Röviden lehetetlen bemutatni mindegyik fontosabb bolsevikellenes árnyalat, csoport államépítési elképzeléseit, illetve gyakorlatát. Ezért itt csak a legütőképesebb és legmarkánsabb alternatíva államépítési próbálkozásairól lesz szó, nevezetesen az orosz fehérgárdista tábornokok tevékenységéről. Ezen tábor bemutatásának másik indoka az, hogy sok tekintetben eredetibb vonásokat mutatott, mint az egyes nemzeti mozgalmak, amelyek meglehetősen hagyományos úton próbáltak haladni az államépítés során. Több helyen¹⁷ emiatt az államépítésben a nyugati demokratikus államok alkotmányos hatása érvényesült.

A sokszínű bolsevikellenes tábor¹⁸ tágan értelmezett jobboldali (konzervatív, liberális és szélsőségesen nacionalista) szárnyát fehérgárdista mozgalomnak¹⁹ szokás nevezni, amely szintén meglehetősen bonyolult képződmény volt. E mozgalom gerincét a forradalom által egzisztenciálisan súlyosan érintett régi tisztikar alkotta, a régi cári tábornokokkal az élen. Továbbá itt foglaltak helyet azok a régi uralkodó rétegek, amelyeket hátrányosan érintettek a

---

¹⁶ A szovjet föderalizmus gyökereiről lásd Krausz Tamás: i. m. 205-220. o.

¹⁷ Például Lengyelországban, Finnországban, vagy a három új baltikumi köztársaságban.

¹⁸ Erről a fogalomról lásd Miljukov, P. N.: *Rosszija na perelome. Bolsevisztszkij period russzkoj revoluciji*. II. tom. Antyibolsevisztszkoje dvizsenyie. Párizs, 1927. 1-2. o.

¹⁹ Maga a kifejezés a polgárháború alatt született. Egyébként Bulgakov később a Fehér Gárda címmel írta meg egyik kiváló regényét.

forradalmi változások, továbbá az orosz polgárság és polgári értelmiség döntő része.²⁰ A fehérgárdista ideológia emiatt erősen reflektív (reagáló) jellegű volt, és alapvetően nem előre menekült, mint a bolsevikok, hanem inkább lassítani, vagy egyenesen visszafordítani akarta a forradalom által beindított folyamatokat. A bolsevikokban döntően az államot, társadalmat (nemzetet) és kultúrát bomlasztó erőt láttak.²¹

Az események lassítására azonban csak korlátozottan volt lehetőség, amit idővel a fehér mozgalom szélesebb látókörű vezetői is beláttak. Miután az 1917 előtti cárizmus megítélésében a fehérgárdisták között is eltértek a vélemények, a fő ideológiai összekötő kapocs itt a birodalmi orosz nacionalizmus volt, amelyet különböző módon árnyaltak az egyes alcsoportok teljes restaurációs vagy éppen ellenkezőleg polgári reformer törekvései. Ezek a tények és hatások erőteljesen determinálták a fehér tábor államépítő politikáját is.

A szovjethatalommal szembeni ellenállást 1917 őszén maroknyi fehér tiszti önkéntes kezdte meg, akik Lavr Kornyilov, Mihail Alekszejev és Anton Gyenyikin tábornokok vezetésével visszavonultak Dél-Oroszországba, ahol létrehozták az Önkéntes Hadsereget. A bolsevikok ellen felkelt kozák régiókkal együtt sokáig ők alkották a szovjetellenes ellenállás fő gócpontját. Később ehhez felzárkóztak Észak és Észak-nyugat Oroszország fehér hadseregei, illetve a szibériai ellenforradalom Alekszandr Kolcsak admirális vezetésével, aki később – főleg a nyugati szövetségesek jóvoltából – az egész „Fehér Ügy” („Beloje Gyelo”) hivatalos vezetője lett.

A fehérek államépítését megnehezítette az ambivalens viszonyulás az Ideiglenes Kormány örökségéhez. A hivatásos tisztek, a monarchisták és a radikálisabb jobboldaliak többsége számára az 1917 februárja és október közötti időszak hasonlóan gyűlöletes volt, mint az októberi fordulat utáni hónapok, hiszen igazából már akkor összeroppant az ő világuk, különösen pedig a régi hadsereg. Voltak viszont, akik árnyaltabban látták ezt a problémát, beleértve a szélesebb összefüggéseket látó vezető tábornokokat is. A fehér mozgalom tehát hivatalosan mégsem szakított teljesen a februári rezsimmel, amelyben többen exponálták is magukat.²² Az államépítés során azonban nem nagyon vették figyelembe annak örökségét, és döntő többségükben nem vállaltak szolidaritást a szétkergetett Alkotmányozó Nemzetgyűlés intézményével, amely szerintük már az október utáni népi zavarodottság heteiben született.

---

²⁰ Golovin, N. N.: Rosszjizskaja kontrarevolucija v 1917-1918. I. rész, I. könyv. H. n. 1937. 7-9. o.

²¹ Usztrajov, N.: V borbe za Rossziju. Szbornyik sztatyej. Harbin, 1920. 8. o.

²² Végző soron Kornyilov tábornok ekkor lett a hadsereg főparancsnoka.

A fehér vezetők többsége a saját rendszerüket rendteremtő katonai diktatúráként látta,²³ amelyet időnként eufemisztikusan nemzeti diktatúrának is neveztek, főleg a nacionalista ideológiája miatt. A tábornokok hivatalosan ideiglenesnek látták a saját szerepüket, amelynek addig kellett terjednie, amíg Oroszországban nem áll vissza a törvényes rend és az állami egység. Egyik legfőbb célkitűzésük ugyanis az „egységes és oszthatatlan” Oroszország visszaállítása volt. A katonai diktatúra ténye viszont nem jelentette a különböző formájú és kompetenciájú képviselői szervek teljes hiányát. Ezek a szervek azonban sehol sem lettek a vezető tábornokok egyenrangú partnerei, velük együtt a fehér rendszerek döntéshozói. Inkább csak a tanácskozási jellegű, azaz konzultatív szervekről volt szó. Sőt, ezek a képviselői szervek többnyire nem is alapultak választásokon, hanem többnyire a vezetők által kinevezett testületekről volt szó, vagy – ritkább esetekben – a delegáláson alapuló, közvetve az önkormányzati és/vagy korporatív szakmai szervektől származó legitimitáson alapultak. A tábornokok által kinevezett testület volt tipikusan a dél-oroszországi Különleges Tanácskozás (oroszul: Oszoboje Szovescsanyije). Másik típusú szerv volt a Dél-Oroszországban később létrehozott, a kozák régiókat és az Önkéntes Hadsereg által közvetlenül irányított területeket képviselő Legfelsőbb Tanács vagy a Kolcsak alatti Szibériában működő Állami Gazdasági Tanácskozás (oroszul: Goszudarsztvennoje Ekonomicseszkoje Szovescsanyije). Mindkét esetben olyan szervekről volt szó, amely büszkén hirdette apolitikus és szigorúan szakmai jellegét, mert a mozgalom gerincét alkotó tisztek és monarchisták akkor minden „pártos” kezdeményezésben a forradalmi hónapok maradványát látták. Persze arról megfélekedtek, hogy ők is tulajdonképpen pártos-ideológiai alapon működnek. Ezek a szervek továbbá teljes mértékben az ideiglenes diktátori hatalmat képviselő vezetők kezében voltak és roppant szűk volt a mozgásterük.²⁴

A jövőre nézve a vezető tábornokok és admirálisok nem zárták ki a választásokon alapuló országos népképviselői szerv létrehozását, de kizárt volt az, hogy az valamilyen szinten kötődjön a szovjethatalom illegitimnek tartott intézményrendszeréhez, vagy a nem megfelelő összetételű (azaz szocialista többségű) „egynapos” és „zavaros” Alkotmányozó Nemzetgyűléshez. A választási rendszer elveinek és az elnevezésnek az eldöntését amúgy is későbbre halasztották, hiszen először meg kellett nyerni a polgárháborút. Itt egyébként nem szabad elfelejteni, hogy az országos törvényhozó képviselői szerveknek Oroszországban nem

---

²³ Erre utal a témával foglalkozó Katzer, N.: Die weisse Bewegung in Russland. Köln – Weimar – Wien, 1999. 394. o.

²⁴ A fehér rezsimekben egyébként nagyon képlékenyek voltak a határok a katonai és polgári szervek között és az egész politikát áthatotta militarista szellemiség. Lásd Katzer N.: i. m. 542. o.

voltak igazán régi hagyományai, hiszen az első Állami Dumát csak 1906-ban választották, azt is kuriális – tehát nem általános és demokratikus – választójogi alapon.

A megvalósult „tanácskozási” jellegű részképviseleti rendszer alapvetően az erős gazdasági szereplőknek és korporációknak kedvezett, kisebb mértékben a régi önkormányzatoknak, amelyekről a katonai vezetés nem annyira a legitimitásuk biztosítását várta (hiszen az erővel úgymint már megoldották), hanem sokkal inkább az erőforrások polgárháborús mobilizálását. Továbbá a fehér rezsimiek esetében meg kell említeni még a különböző kormányjellegű intézményeket (kormányokat), amelyeknek a tagjait szintén – egyébként itt már logikusabb módon – a vezető tábornokok nevezték ki. Ezekben többnyire a beosztott tábornokok és a magas rangú bürokraták akarata érvényesült, kisebb mértékben pedig a polgári politikusoké és értelmiségieké. Ez a hatalmi konstrukció egyébként jól kifejezte a fehérgárdista tábornoki rezsimiek részben elitista és oligarchikus, részben pedig bürokratikus-militarista jellegét.

A tanácskozási és szakmai (oroszul: gyelovoj) jelleg preferálása nemcsak a korábbi orosz igazgatási hagyományoknak, valamint a polgárháborús szükségleteknek felelt meg, hanem a tábornokok mentalitásának és megszokott munkastílusuknak is.²⁵ A legfőbb vezetők ugyanis leginkább olajozottan és hatékonyan működő szervekre vágytak. Később kiderült, hogy hiába. Ami a későbbi tervekkel illeti, annak ellenére, hogy sok fehérgárdista a monarchia autokratikus vagy alkotmányos formájának visszaállítása után áhítozott, a vezető tábornokok a szkeptikus nyugati szövetségesekre, az országos közvélemény megosztottságára, továbbá a kozákság elégedetlen közhangulatára és nem utolsósorban a saját táboron belüli ellentétekre való tekintettel nem merték meghirdetni a Romanov monarchia restaurációjának a jelszavát. Emiatt a polgárháború utáni állam- és kormányforma kérdése végig nyitott maradt a meghatározó fehérgárdista területeken.

Ehelyett a polgárháborús terror és káosz közepette a fehérgárdista táborban egyre nagyobb ideológiai jelentőségére tett szert az „erős kéz” és a további jelzők nélküli hatékony „szilárd hatalom” ideológiája.²⁶ Ennek csírái már a Kornyilov tábornok által megkísérelt 1917. évi augusztusi államcsíny kísérletében is jelen voltak és idővel csak erősödtek. Az orosz fehérgárdista tábornoki diktatúrák születése ugyanis nemcsak az 1917-es októberi eseményekre és a bolsevizmusra való reakciónak tekinthető, hanem egyben válasz akart lenni a forradalom évében kialakult egyre kaotikusabb viszonyokra és az orosz államiság előbb

---

²⁵ Uo. 396-398. o.

²⁶ Erről lásd például Paszmanyik, D. Sz.: *Revoljucionnije godi v Krimu*. Párizs, 1926. 168. o. és *Usztrjalov, N.: 1919-ij god. Iz proslovo*. In: *Russzkoje prosloje*. 1993. 4. sz. 272-273. o.

csak fenyegető, majd valóban bekövetkező összeomlására. Egy ponton túl az egyes távolabbra tekintő orosz etatista érzelmű fehérgárdista ideológusok (például Pjort Szruve, de még inkább Nyikolaj Usztrjalov és Danyiel Paszmanyik) rájöttek, hogy itt többről van szó, mint csupán a régi hatalmi és társadalmi, illetve tulajdoni formák visszaállításáról. Azért a polgárháború vége felé belátták, hogy elsődlegesen nem a jövőbeli állam- és kormányformáról, illetve az alkalmas cár vagy más diktátor személyéről kell vitatkozniuk, hanem végig kell gondolniuk az új rezsim társadalmi bázisát, a hatékony hatalomgyakorlás technikai megoldásait és nem utolsósorban az új integrációs ideológiáját is.

A „tomboló káoszként” értelmezett bolsevizmus megzabolázására, a hagyományos rendteremtés, valamint az „erős kéz,” illetve a „szilárd hatalom” után áhító, azt egyre inkább fetiszáló fehérgárdista tábor azonban végül az államépítés terén alulmaradt az általuk államellenes destruktív és felelőtlenül kísérletező elemnek tartott bolsevikokkal szemben. 1917 és 1918 folyamán ugyanis olyan mértékű káosz, erőszak és terror alakult ki az országban, hogy a társadalmi együttélés legalapvetőbb struktúrái kerültek veszélybe. A kérdés az volt, hogy melyik tábor lesz képes előbb megzabolázni ezt a destruktív energiát. Ezzel azonban először a saját soraikban kellett rendet teremteni, csak utána következhetett be az országos „rendteremtés.” Meglepő módon ezen a területen 1918 után inkább a bolsevikok bizonyultak sikeresebbeknek. Ebben nemcsak az államépítési modelljük újszerűsége, az intervenciókkal szembeni honvédő attitűdjük vagy a többségi szegényparaszti lakosságnak szóló szociális „ajánlatuk” játszott fontos szerepet, hanem sok tekintetben az is, hogy a fehéreknel valamivel korábban meg tudták zabolázni a saját táborukon belüli destruktív, romboló elemeket. Az ugyan nem jelentette a politikai ellenfelekkel szemben alkalmazott terror végét, hanem sokkal inkább annak ésszerűsítését és intézményesítését, legalábbis a polgárháború ideje alatt.